

JUNI 1955

JAARGANG 58, AFL. 6



NEDERLANDS TIJDSCHRIFT VOOR VELDBIOLOGIE
OPGERICHT DOOR E. HEIMANS, J. JASPERS Jr EN JAC. P. THIJSSSE

DE DRENTSE BEEKDALEN

H. J. W. SCHIMMEL.

(Afdeling Natuurbescherming en Landschap van het Staatsbosbeheer)

III. *De bosresten en houtwallen.*

Hout is altijd een belangrijk materiaal voor de mensheid geweest, in vroeger eeuwen misschien nog meer dan tegenwoordig. Niet alleen voor de bouw van huizen, doch ook voor de vervaardiging van tal van gebruiksvoorwerpen en als brandstof was het onontbeerlijk. Zodoende heeft men al van oudsher het natuurlijke bos geëxploiteerd. Daar de exploitatie vroeger vrijwel geheel uit roofbouw bestond, werd het bosareaal reeds vroeg ingrijpend verminderd. Ook in Drente, dat blijkens het pollenanalytisch onderzoek omstreeks het begin van onze jaartelling met uitgestrekte eikenbossen bedekt was, nam deze roofbouw tenslotte,

vooral gedurende de tachtigjarige oorlog, dermate grote afmetingen aan, dat alle „natuurlijke” loofbossen in deze provincie geheel werden uitgeroeid. Later heeft men weliswaar veel hout aangeplant, doch hiermede keerden de verdwenen oerbossen niet terug.

In de 17e en 18e eeuw werd van overheidswege sterk aangedrongen op aanplant van eikenhout (Edelman 1943). In het begin van de 19e eeuw werd dit veel als hakhout geëxploiteerd.

Deze hakhoutcultuur was in de vorige eeuw ook in Drente zeer belangrijk, maar ze is in de laatste decennia sterk teruggegaan. Toen andere looistoffen de gemalen



Fig. 12. *Gasterense diepje*.

eikenschors, de run, verdrongen, geraakte nl. het zg. eekschillen in onbruik. Vele hakhoutbossen zijn toen gerooid en opgeruimd.

Op de oude kaartbladen van de Topografische Dienst, verkend omstreeks 1850, komt in Drente geen loofbos van betekenis meer voor. Er zijn heden ten dage in deze provincie nog enkele kleinere bossen, die door de samenstelling van hun boom- en

struiklaag maar vooral door hun kruidenflora een natuurlijke indruk maken. Tot de voornaamste behoren het Norger holt, de Zeijer strubben, het Grolloër holt, het Amer bos, de strubben van Schoonlo, de bossen bij Foxwolde en een aantal beekdalbossen. Die beekdalbossen liggen meestal nog op zg. horsten, zandopduikingen in de beekdalen. De belangrijke zijn op de vingers van één hand te tellen : de bos-

sen van Mantinge, de Altinghorst bij Drijber, het bosje bij Anlo, het bos van Anderen en de bosresten bij Orvelte. Van deze groep zijn de bosjes bij Anlo en Anderen de enige voorbeelden van laaggelegen beekdal-broekbossen.

De houtwallen, nog niet lang geleden zo talrijk en typisch voor het oude Drentse cultuurland, zijn eveneens sterk in aantal verminderd. Evenwel treffen we in Drente nog betrekkelijk veel houtwallen of restanten ervan aan, langs de essen, langs de wegen (voornamelijk de oude schaapsdriften) en in en langs de beekdalen. Over het ontstaan van de houtwallen zijn verschillende theorieën opgesteld maar algemeen wordt tegenwoordig aangenomen dat zij voorheen de rol van grensscheiding vervulden. Bovendien beschermde de ruige dichtbegroeide aarden wal akkers en groenland tegen het wild en de schapen. De groenlanden van de Drentse beekdalen waren, evenals heide, bos en bouwland, vóór de verdeling van de marken in de 17e eeuw gemeenschappelijk bezit, waarin een ieder een zekere oppervlakte mocht hooien of beweiden. In deze tijd waren de madelands vermoedelijk nog niet door wallen, greppels of hagen van de heidevelden en essen afgescheiden.

De verdeling van het markebezit vond, wat essen en groenlanden betreft, over het algemeen eerder plaats dan die van de heidevelden (De Jonge van Ellemeet 1920-1925). Zo werden de groenlanden van het Anloër diepje in 1744 onder de markengenoten verdeeld. De scheiding van de madelands langs het Looner diep vond omstreeks 1640 plaats, die van het Orvelter diep omstreeks 1642.

Uit deze tijden dateren hoogstwaarschijnlijk de oude scheidingen, die uit sloten of aarden wallen bestaan. Op plaatsen met een hoge grondwaterstand groef men slo-

ten; deze zorgden tevens voor een betere ontwatering. In de drogere madelands vormden de aarden wallen met het daarop groeiend houtgewas de scheiding (Edelman 1943).

De houtwallen in de beekdalen kunnen in drie typen worden onderscheiden:

- a. *De grenswallen*, die de scheiding vormen tussen de beekdalgroenlanden en de essen, of de vroegere heidevelden.
- b. *De dwarswallen*, min of meer dwars op de stroomrichting van de beek, die het groenland zelf in percelen verdelen.
- c. *De oeverwallen*, die veelal ontstaan zijn door begroeiing met houtgewas van de opgeworpen bagger uit de diepjes.

De grenswallen liggen meestal hoger t.o.v. het grondwater dan de oeverwallen en de laagste delen van de dwarswallen. Ze werden opgeworpen uit de grond, afkomstig uit de greppels, die men aan weerszijden van de wal groef. Ze liggen meestal aan de grens van het beekdal, iets hoger dan de plaats waar het veen of de beekafzettingen uitwijken tegen de minerale ondergrond.

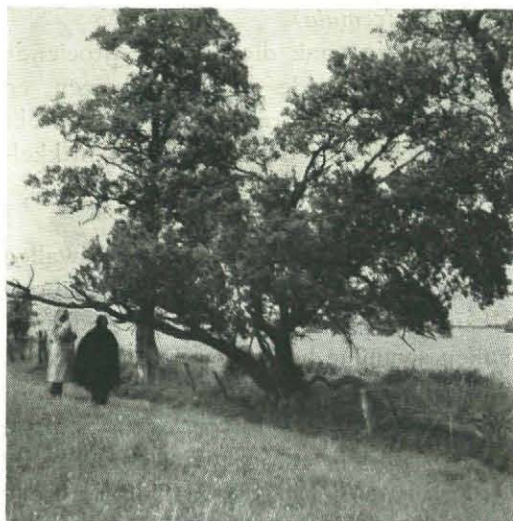


Fig. 13. *Dwarswal in het dal van het Looner diep, met monumentale Wegedoorn.*

Veelal legde men de grenswal zo ver van de beek dat ook een gedeelte van de aangrenzende, hoger gelegen heide mede werd omwald; dit terwille van het vee, dat in tijden van veel regen en bij hoge waterstanden van de beek, graag deze hoge plaatsen opzoekt. Vandaar dat vele grenswallen uit zand bestaan. Die hogere gronden zijn in later tijd vaak in bouwland omgezet.

De houtopstand van deze oude grenswallen vertoont veel overeenkomst met die van het Eiken-berkenbos (*Querceto-Betuletum*). De voornaamste boomsoort, die de vroegere Drentse landbouwer in de wallen plantte, was de Eik. Deze leverde hem zijn geriefhout, zijn palen, planken en ander timmerhout. Lange tijd ook was het zg. „kromhout” uit de wallen erg in trek bij de scheepsbouwer.

Behalve Eiken plantte men ook graag Hulst op de wal. Andere veel voorkomende houtsoorten, al of niet opzettelijk geplant, zijn Vuilboom (*Frangula alnus*), Ruwe berk (*Betula pendula*), Lijsterbes (*Sorbus aucuparia*) en een enkele maal Ratelpopulier (*Populus tremula*).

Tussen deze vaak dicht opeen groeiende struiken ranken de doornige bramen, en menige houtwal vormt een heel wat solidere afscheiding dan schrik- of prikkeldraad, zoals ik meermalen aan den lijve heb ondervonden.

Op de plaatsen, waar men de grenswallen lange tijd ongemoeid heeft gelaten, zijn de Eiken soms hoog opgegroeid. Zodoende maken sommige beekdalen vanuit de verte gezien de indruk begroeid te zijn met langgerekte bosstroken. Bijzonder mooi is dit o.m. te zien bij het Grolloër diepje.

De kruiden- en mossenflora van de droge hooggelegen grenswallen doet eveneens denken aan die van het Eiken-berkenbos. Een van de meest algemene soorten, die in

geen enkele grenswal in Drente ontbreekt, is de Rankende helmbloem (*Corydalis claviculata*). Tezamen met Bochtige smele (*Deschampsia flexuosa*) en Schapengras (*Festuca ovina*) bedekt ze grote oppervlakten van de grenswallen. Rode en Blauwe bosbes (*Vaccinium vitis-idaea* en *V. myrtillus*), Hengel (*Melampyrum pratense*), Veelbloemige salomonszegel (*Polygonatum multiflorum*) en Dalkruid (*Majanthemum bifolium*) zullen we vrijwel in elke wal aantreffen. Op de plaatsen, waar naast zand ook keileem in de wal voorkomt, bloeit in het voorjaar de Bosanemoon (*Anemone nemorosa*) vaak bij duizenden op de luwe zonnige plekken van de oude wal. Enkele weken later openen zich de witte sterren van de Grootbloemuur (*Stellaria holostea*), en als we geluk hebben kunnen we hier ook het Lelietje der dalen (*Convallaria majalis*) vinden.

Als broedgebied voor kleine zangvogels zijn de wallen met hun vele oude bomen en holle stronken ongeëvenaard. Grasmus en Braamsluiper broeden in de ruigte, Fitis, Tjiftjaf, Geelgors en Tuinfluiter vinden er ruimschoots nestgelegenheid. Steenuil, Spreeuw en ook de Gekraagde roodstaart maken een dankbaar gebruik van de holle bomen en hoog in de Eiken fluit de Wielewaal zijn lied. Heggemus, Vink, mezen van allerlei soort en kleur..... zelfs de Zwartkopgrasmus kiest graag de ruige wildwal als domein.

De hooggelegen gedeelten van de dwarswallen geven hetzelfde beeld als de grenswallen. Maar naarmate we „lager” in het beekdal komen verandert het aspect, vooral dat van de bomen en struiken. Doordat de wal, die soms 1½ m hoog is, relatief hoog boven het grondwater ligt, blijft de kruidenflora een vrij „droog” karakter houden. De bomen, die met hun wortels in het grondwater van de beekafzettingen reiken,

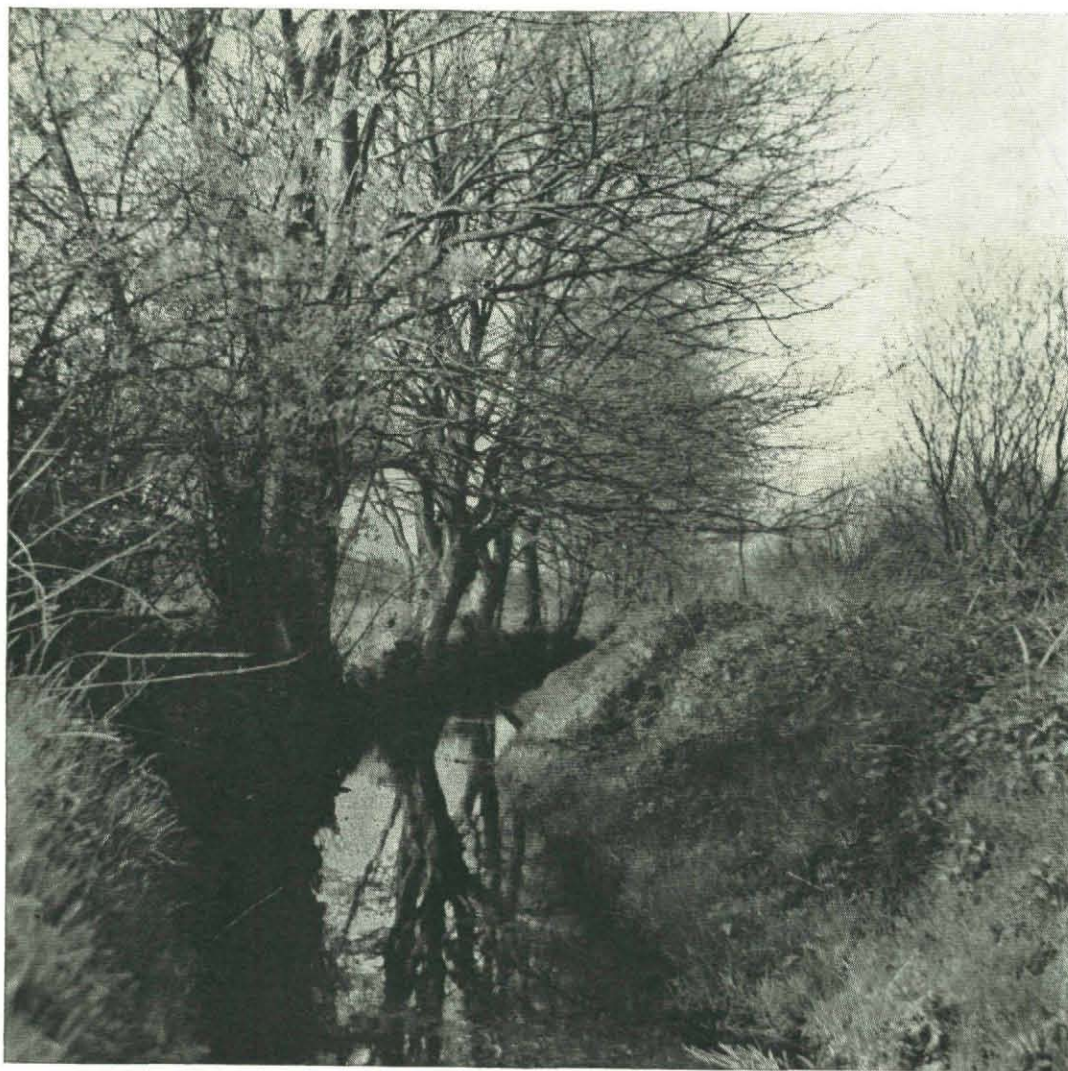


Fig. 14. Oeverwal langs de Elper stroom in de Stroetma.

reageren echter wel op de veranderde omstandigheden. En zo kan het gebeuren dat U onder een boomgroei van Es, Els en wilgen, soms ook Troskers (*Prunus padus*), een ondergroei van Bosbes, Bochtige smele en Kamperfoelie aantreft.

Op de plaatsen waar de dwarswal laag is en ook de kruidenflora de invloed van het grondwater ondervindt, verdringen soorten als Dagkoekoeksbloem (*Melandrium diu-*

num), Robertskruid (*Geranium robertianum*), Hondsdraf (*Glechoma hederacea*), en soms zelfs Bosandoorn, de typische eiken-berkenbosplanten. Ook de boom- en struiklaag is rijker geworden. Es (*Fraxinus excelsior*), Kardinaalsmuts (*Euonymus europaeus*), maar vooral Troskers (*Prunus padus*) en Els (*Alnus glutinosa*), maken met de Eik (*Quercus robur*) de voornaamste soorten uit.

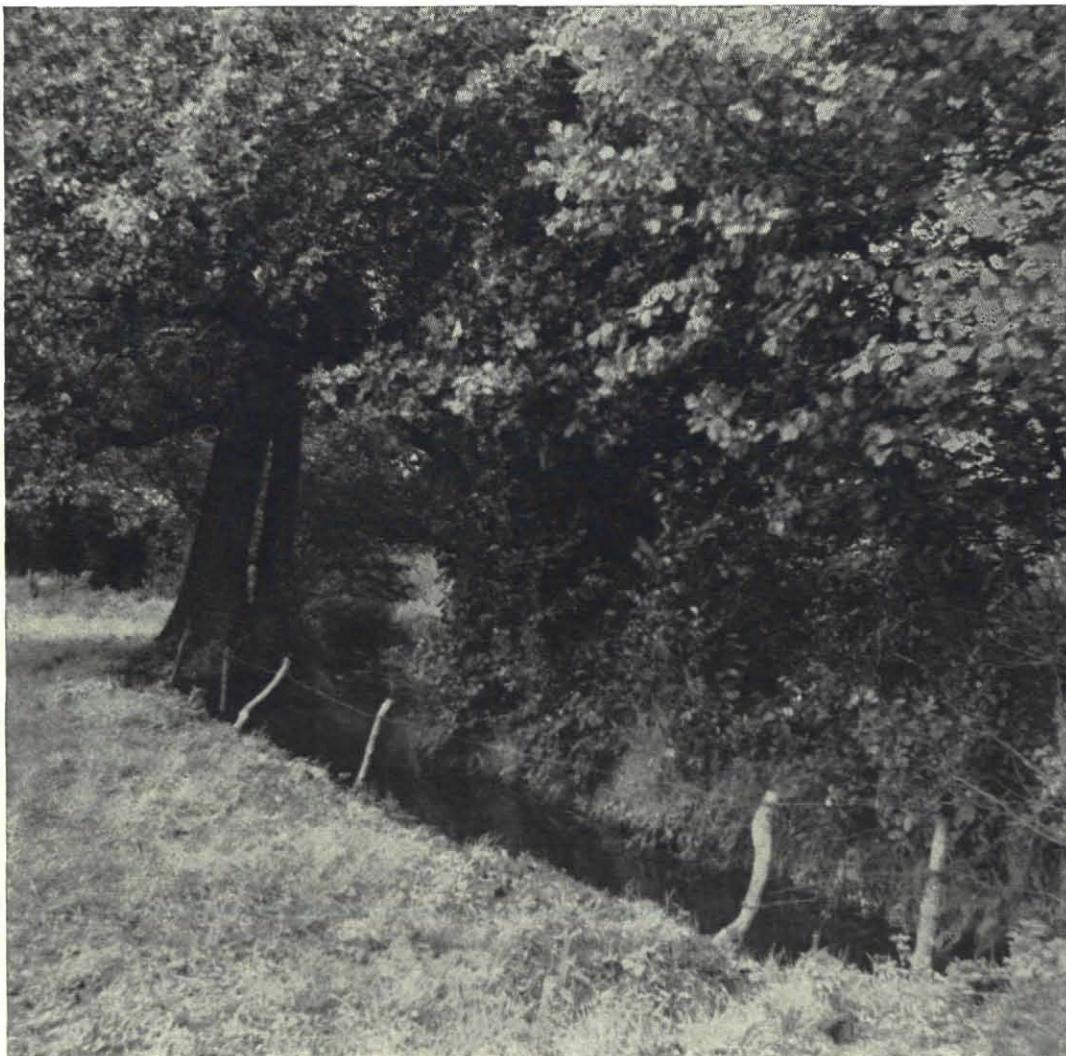


Fig. 15. Oeverwal langs het Grolloër diepje.

Zoals de dwarswallen naar „boven” langzaam het eiken-berkenboskarakter krijgen, zo verandert nabij de beek het aspect in meer „voedselrijke” en „vochtige” richting om tenslotte over te gaan in de vegetatie van de oeverwallen.

Deze oeverwallen bestaan in hoofdzaak uit specie die bij het uitdiepen van de beken op de oevers is gedeponneerd, totaal ander materiaal dus dan dat waaruit de grens-

wallen zijn opgebouwd. De bomen en struiken zijn, behalve de zojuist genoemde soorten, Vlier (*Sambucus nigra*), Wegedoorn (*Rhamnus catharticus*), Hazelaar (*Corylus avellana*), Gelderse roos (*Viburnum opulus*) e.a. In de kruidlaag overheerst vaak de Grote brandnetel (*Urtica dioica*) met Fluitekruid (*Anthriscus silvestris*), aanwijzers van stikstof in de bodem. Nagelkruid (*Geum urbanum*) en Hennep-

netel (*Galeopsis tetrahit*), Framboos (*Rubus idaeus*) en Kleefkruid (*Galium aparine*) groeien massaal op de vaak steile wallen langs het diepje.

In deze wallen direct langs de beek broeden eveneens vele vogelsoorten. Typisch is de voorkeur die Nachtegaal en Spotvogel voor dit type wal aan de dag leggen. Mogelijk zijn de dichte kruidenvegetaties, vooral van brandnetel, hiervan de oorzaak. Een enkele maal treffen we de IJsvogel aan, die in de steile oevers zijn nest graaft. Men heeft allerlei plannen met de Drentse beken. Een groot aantal ervan zal genormaliseerd worden, hetgeen meestal gepaard gaat met een groot verlies aan natuur- en

landschapsschoon, om van de natuurwetenschappelijke waarden nog maar niet eens te spreken.

Het is te hopen dat bij de meest belangrijke delen van de Drentse beken een oplossing zal worden gevonden waarbij ook althans een aantal van deze typische oeverwallen gespaard zal mogen blijven. In landbouwkundig opzicht behoeven de oude Drentse waterlossingen verbetering. Laat men bij dit alles echter bedenken dat Nederland in de toekomst niet alleen wordt gezien als een land waarvan we moeten leven doch ook als een land waarin we moeten leven.

Litteratuur.

- Diemont, W. H. 1940. Enkele merkwaardige plantengezelschappen langs de Drentse beekdalen. N.K.A. dl 50, p. 75-77.
Edelman, C. H. 1943. De geschriften van Harm Tiesing over de landbouw en het volksleven in Oostelijk Drenthe.
Jonge van Ellemeet, Jhr. B. M. de, 1920-1925. Geschiedkundige Atlas van Nederland. De marken van Drente, Groningen, Overijssel, Gelderland en Utrecht.
Loeff, J. A. v. d., 1948. Hout- en Wildwallen. Landbouwk. Tijdschr. Juni 1948, p. 249 e.v.

PYROLA SECUNDA VOOR DE NEDERLANDSE FLORA VERLOREN?

M. F. MÖRZER BRUIJNS.

(Afdeling Natuurbescherming en Landschap van het Staatsbosbeheer)

E. Heimans beschrijft in de derde jaargang (1899) van De Levende Natuur de vondst van *Ramischia* (*Pyrola*) *secunda* L. in een loofbos in de buurt van Hummelo, dichtbij Laag Keppel. Dit was toentertijd een nieuwe plant voor de Nederlandse Flora. Hoewel het vermoeden bestond, dat er in de loop der tijden wel nieuwe vondsten zouden volgen, is dit niet gebeurd. Het bos bij het kasteel Enghuizen bij Hummelo bleef tot op heden de enig bekende vindplaats.

Pyrola secunda, die in de Flora Batava de Nederlandse naam Eenzijdwendig wintergroen heeft ontvangen, tierde er welig. E. Heimans bericht in 1899 nog dat er honderden exemplaren groeiden, verspreid over een oppervlakte van een paar honderd meter in omtrek.

Prof. J. Heimans heeft de vindplaats sedertdien geregeld bezocht en deelde mij mede, dat de plant zich tot 1940 in ieder geval goed heeft gehandhaafd. Hij schatte